

LACZHÁZI GYULA

Az érzelmek megjelenítése Ányos Pál költészetében

1.

Ányos Pált az irodalomtörténet-írás a 18. század végi költői megújulás fontos képviselőjeként, az első modern költőként tartja számon, irodalomtörténeti helyének megnevezésére a *szenzimentalizmus*, a *preromantika*, az *ézelmesség* vagy *érzékenység* terminust alkalmazva. Nemcsak az Ányos verseinek újdonságát megjelölő kifejezések mutatnak változatosságot, de arra vonatkozóan is megoszlik az irodalomtörténészek véleménye, hogy pontosan mi Ányos költészetének újdonsága, s hogy mi is szenzimentalizmusának vagy ézelkenységének lényege.¹

Ányos első s ezidáig egyetlen monográfiusa, Császár Elemér a 19. és a 20. század fordulóján írt, pozitivistá módszertanú elemzésében a 18. századi magyar költő szenzimentalizmusát a korabeli német költészetben tapasztalható hasonló tendenciákkal hozta összefüggésbe, és a Göttinger Hain tagjai, elsősorban Hölty költészetével megfigyelhető hasonlóságokra mutatott rá. A szenzimentalizmust azzal a csalódottsággal magyarázta, amely a szíveket amiatt töltötte el, hogy a felvilágosodás eszméi nem valósultak meg. Úgy vélte, hogy Ányos melankóliából, illetve vonzalmainak a szerzetesi élet kötöttségeivel ellenkező váltából kifolyólag fogékony volt erre a szellemiségre, de azt is hangsúlyozta, hogy a fájdalom, a borongós hangulat nem kizárólagos Ányos verseiben.² A 18. századi magyar irodalomról írt kiadatlan monográfiájában Alszegehgy Zsolt szintén az ész kultuszával és a civilizációval szembeni kételyeket nevezte meg a szenzimentalizmus forrásaiként. A verseknek az életút leképezéseként való felfogásával polemizálva azt hangsúlyozta, hogy Ányos esetében a szenzimentális attitűd ugyan személyes hajlamon alapul, de a korabeli német költészeti divat elsajátítása által nyerte el formáját.³ Az 1950-es évek végétől a szenzimentalizmus kérdése iránti élénkűlő, marxista keretek között megjelenő irodalomtörténeti érdeklődés középpontjában kezdetben a szenzimen-

* A szerző az ELTE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa. A tanulmány az MTA Bolyai János kutatói ösztöndíj támogatásával, az OTKA-NKIFH K 120375. pályázat keretében készűlt.

1 RÓNAY György a preromantika, BÍRÓ Ferenc a szenzimentalizmus vagy az ézelmesség, Debreczeni Attila az ézelkenység fogalmát alkalmazza. BÍRÓ Ferenc, *A fiatal Bessenyei és írórátái*, Bp., Akadémiai, 1976; Uő, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., Balassi, 1998³; RÓNAY György, *Ányos Pál*, Vár ucca tizenhét, 1994/2, 132–136; Első megjelenés: Uő, *Balassitól Adyig*, Bp., Magvető, 1978. DEBRECZENI Attila, *Változatok az ézelkenységre: Ányos és Dayka*, Vár ucca tizenhét, 1994/2, 198–202.

2 CSÁSZÁR Elemér, *Ányos Pál 1756–1784*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1912, 153–160.

3 ALSZEGEHGY Zsolt, *A 18. század magyar irodalma*, II, 1946, MTA KIK, Ms. 189–190.

talizmus és a haladónak tételezett felvilágosodás viszonya állt. Bóka László – tulajdonképpen Császár megállapításával összhangban – úgy foglalt állást, hogy Ányos ugyan hitt a felvilágosodásban, de eszményeit nem látta megvalósulni, s ez keserűséggel töltötte el; Ányos érzékenysége tehát abból fakad, hogy „akárhonnan nézi a világot, minden törekvés hiábavaló voltáról kell meggyőződnie”, s így fájdalomnak oka elsősorban saját tehetetlensége.⁴ A felvilágosodás eszményeiben való csalódásból kiindulva magyarázta Ányos költészetének alakulását Kovács Győző is, s az érzelmesség előtérbe kerülését a társadalmi viszonyokkal való elégedetlenséggel hozta összefüggésbe.⁵ Ebbe az elméleti keretbe illeszkednek Mezei Márta igen árnyalt megállapításai is, amelyeket költészettörténeti monográfiája szentimentalizmus-fejezetében tesz Ányosra vonatkozóan.⁶

Az újabb kutatás viszont – elszakadva a polgári értékrend és a feudalizmus küzdelmének tételétől – az eszmetörténeti összefüggésekből indul ki. Bíró Ferenc az érzékenység fogalma felől értelmezi Ányos költészetét, megállapítva, hogy e tekintetben Ányos Bessenyei tanítványa volt. Bessenyei és Ányos érzékenységének lényegét a „világ (sőt, a »hívságok«) által nyújtott örömök iránt való fogékonyságként, a szenzualista ismeretelmélet antropológiai irányban való kiterjesztéseként” fogja fel, s elkülöníti az érzelmességtől mint irodalmi irányzattól.⁷ Elemzése szerint Ányos gondolkodását és érzésvilágát alapvető kettősség jellemzi: egyrészt nyitott volt az evilági örömök felé (ezért érzékeny), ugyanakkor elméletileg vonzalmait nem tudta igazolni, és így a hagyományos morál nevében olykor elítélte a világi vonzódásokat, beleértve saját ilyen jellegű vonzalmait is.⁸ Bíró kiemeli, hogy Ányosnál az érzékenység legtöbbször semmilyen kapcsolatban sincs fájdalmas hangulatokkal, a testi örömök, az erotika viszont fontos örömforrás számára.⁹ A szentimentalizmus vagy érzelmesség Bíró szerint nem más, mint szomorúság, olyan negatív érzelmi diszpozíció, mely az elvilágiasodásból, az elvilágiasodás keltette szorongásból vezethető le. Ányos érzelmességének forrását végső soron az érzékenység és a hit közötti feloldhatatlan feszültségben látja.¹⁰ Az Ányos verseihez hangulatilag sok szempontból hasonlóakat létrehozó Dayka Gábor esetében viszont az érzelmességre jellemző szomorúság magyarázatát az evilági vonzalmak jegyében elkövetett lázadás miatt érzett büntudatban fedezi fel.¹¹ Azaz Ányos az élet mulandósága miatt szomorú, Dayka viszont azért eseng, hogy múljon el az élet.¹²

4 BÓKA László, *Ányos Pál emlékezete* = B. L., *Válogatott tanulmányok*, Bp., Magvető, 1966, 367–392; itt: 374, 390; első megjelenés: Uő, *Ányos Pál emlékezete*, MTA I. OsztKözl, 1957, 73–94.

5 KOVÁCS Győző, *Az érzékenység poétája (Ányos Pál, az első magyar szentimentális költő, 1756–1784)*, ItK, 62(1958), 37–43.

6 MEZEI Márta, *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*, Bp., Akadémiai, 1974, 250–283.

7 BÍRÓ Ferenc, *Ányos Pál és örökösei* = „Édes érzékenység”: *Tanulmányok Ányos Párról*, szerk. PINTÉR Márta Zsuzsanna, Bp.–Veszprém, Gondolat–Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, 2014, 10–29; itt: 13.

8 BÍRÓ, *A felvilágosodás...*, i. m., 94.

9 Uo., 93–94; BÍRÓ, *A fiatal Bessenyei...*, i. m., 193. Az erotika iránti fogékonyságot Bíró az *Érzékeny levelek* 7. darabjával, valamint Ányos azon elveszett verseivel támasztja alá, amelyeknek tartalmára csak Batsányi és Kazinczy utalásaiból következtethetünk.

10 BÍRÓ, *A fiatal Bessenyei...*, i. m., 198.

11 BÍRÓ, *A felvilágosodás...*, i. m., 355.

12 Uo., 422–424.

Az érzékenység költészetbeli változatairól írt tanulmányában Debreczeni Attila Ányosról és Daykáról szólva leszögezi, hogy náluk a bánat fő jellemzője meghatározatlansága: a bánatnak nincs konkrét életrajzi oka, az életrajzi körülmények legfeljebb felszínre hozzák a bánat forrását képező dilemmát. Ez az alapvető dilemma „a földi öröm vonzása és a virtus, az erkölcsös élet követésének igénye, a kettő összeegyeztethetőségének lehetősége, illetve lehetetlensége”.¹³ Ányos számára a földi örömök egyszerre minősülnek kívánatosnak, de egyúttal talminak is: e kettősség a szív és az ész harcaként, az érzékenység és az erkölcsi világrend konfliktusaként jelentkezik. Míg Ányosnál az ész, a vallás és az erkölcsi értékek együttesen állnak szemben a szívvel, Daykánál az első három is szemben áll egymással. Dayka számára ugyanis a földi öröm nem erkölcstelen, hanem egyenesen a boldogság ígérete: ezért egyszerre törekszik az isteni kegyelem és a világi boldogság után, s e kettős készletet kínzó feszültségként éli meg.¹⁴

Az itt részleteiben nem taglalható Ányos-szakirodalom a költő munkásságának igen árnyalt, több szempontú megközelítést adja, s egyúttal az érzékenység lehetséges értelmezésére is több javaslatot tartalmaz. Jelen dolgozat az érzékenység problematikáját ezektől eltérő szemszögből közelíti meg, s a felvilágosodás egyik fontos eszményének, a társiaságnak Ányos költészetében játszott szerepére kíván rámutatni.

2.

A szomorúságnak az a magyarázata, amely azt a hit és az evilági örömök iránti fogékonyság konfliktusára vezeti vissza, igen plasztikusnak tűnik, akár Ányos életrajzában, az egyházi pálya és az érzékenység ellentétében keressük a kiváltó okot (miként azt például Bíró teszi), akár az 1770-es években jelentkező általános eszmetörténeti konstellációnak tekintjük e konfliktust (miként Debreczeni). A konfliktus életrajzi aspektusával kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy a valódi Ányos, vagyis az empirikus szerző lelki életéről és konfliktusairól voltaképpen igen keveset tudunk: leginkább verseiből kísérlelhetünk meg ezekre következtetni. Ha azonban a verseket figyelmesen olvassuk, azt tapasztalhatjuk, hogy bennük az evilági vonzalmak és a vallásos hit vagy az erkölcs ellentéte egyáltalán nem tematizálódik. A földi örömök élvezete, mindezekelőtt a szerelem nyújtotta testi örömök iránti fogékonyság a versek tematikájában valóban jelentős helyet kap.¹⁵ A boldogság lehetséges forrásai azonban nem korláto-

13 DEBRECZENI, *i. m.*, 199.

14 Tézisét Debreczeni Dayka *Héloïse és Abélard*-fordításából vett idézetekkel támasztja alá, más versekre nem hivatkozik. *Uo.*

15 A szerelem nyújtotta örömök megítélésében mutatkozó kettősség az általuk nyerhető boldogság és mulandóságuk tudatának együttes jelenléteként fogalmazható meg. E kettősség önmagában aligha tekinthető tematikus újításnak, hiszen a világ mulandósága és a földi lét nyújtotta örömök élvezete a barokk irodalomban is gyakran felbukkanó antitézis: gondoljunk csak Hoffmann von Hoffmannswaldaunak a világ hívságát, illetve az életélvezetet hirdető verspárjára (*Die Welt, Die Wollust*), vagy Zrínyi szerelmi költészetére, ahol a földi dolgok mulandóságára való hivatkozás a szerelem viszonzására való buzdítás része. Vö. Hans Georg KEMPER, *Deutsche Lyrik der frühen Neuzeit*, I, Tübingen, Niemeyer, 1987, 121. Míg azonban a hedonikus barokk költészet jellegzetes érvelése szerint a földi örömeket azért kell élvezni,

zódnak a szerelemre: a barátság, a gyengéd érzelmek kultiválása legalább ilyen fontos tényezőként jelenik meg. A barokk költészet felől közelítve Ányos verseihez éppen a társas lét utáni vágynak és a gyengéd érzelmek ezzel szorosan összefüggő kultiválásának a megjelenése tűnik tematikus újdonságnak, s e szempont a költő érzékenységének megítélésében sem hanyagolható el.

Ányos költészetében a társaság, a társas lét utáni vágy, a társas és a magányos lét ellentéte állandóan visszatérő motívum. Császár Elemér a barátság iránti intenzív vágyát Ányos magányos élethelyzetéből vezeti le, de arra is rámutat, hogy ez elképzelhetetlen lenne a korszakra általában is jellemző barátságkultusz nélkül, melynek egyik fontos megjelenési formája a – horatiusi mintára is támaszkodó – barátok közötti verses levelezés.¹⁶ Rónay György szintén hangsúlyozza, hogy Ányos „egész életében baráti szívek után vágyott”, de ezt a társaság utáni vágyat a késő barokk kulturális élet kontextusában helyezi el, Ányosnak a barokk életformákhoz való szoros kötődését hangsúlyozva.¹⁷ A társas lét Ányos verseiben megjelenő formái azonban aligha tekinthetők egy elmúló korszak maradványainak, sokkal inkább a felvilágosodás jellemző magatartási mintájának megjelenéséről van szó. Mint arra Szilágyi Márton és VADERNA Gábor is rámutatott, Ányos és költőtársai verses levelezése, a társalkodás olyan új forma, amely különbözik a rendi költészet gyakorlatától.¹⁸ A társas lét olyan érintkezési formaként jelenik meg Ányos verseiben, amely az érzelmek tekintetében is újfajta mintákat követ: a gyengéd érzelmek központi értékévé válását, a kölcsönös megértést, a mások örömeivel és bánatával való együttérzést. A versekben nem az udvariság szabályain alapuló barokk társas élet tematizálódik, hanem a társas interakció érzelmekkel telített, a gyengéd érzelmeken alapuló változata.

A társasság Ányos gondolkodásában játszott központi szerepét mutatja saját verseihez írt előszava is (mely *Barátimnak* címmel a Batsányi-féle kiadásban jelent meg). Érdemes ezt hosszabban idézni:

Nem lehet e földön nemesebb boldogság, mint midőn több halandók rokon szívvel bírnak, és a barátság által lekötelezik magokat egymásba az igaz emberi érdemeket szeretni. Kevésbé érzik szomorúságokat, mert azokat pajtársoknak ölébe kisírhatják! Kettőtetik örömök, mert társoknak képéről olvashatják azt az édes érzékenységet, melyet szerencséjük gerjeszt szíveikbe! – És talán csak ez a gyönyörűség maradt még fent a föld golóbisán, mely az élet terheit elviselhetőbbé teszi, midőn az arany század végezetivel minden egyéb boldogság tőlünk eltávozott!

Ó, és ti nemes Lelkek! Ti tapasztaltjátok velem ezt a gyönyörűséget. – Mennyit nem kívánhattok tőlem ezért az ajándékért? és én mely keveset adhatok! – Ölelem érdemes szíveteket oly szeretettel, melyre csak egy halandó elégséges lehet! – Hallom

mert az evilági élet rövid, átmeneti, Ányos verseiben a mulandóság nem oka az érzékiség élvezetének, hanem azt korlátozó tényező.

16 CSÁSZÁR, *i. m.*, 97–98, 108–109.

17 RÓNAY, *i. m.*, 136.

18 SZILÁGYI Márton, VADERNA Gábor, *Az irodalom intézményesülésének kora = Magyar irodalom*, szerk. GINTLI Tibor, Bp., Akadémiai, 2010, 331–332.

minden sóhajtástokat! midőn ti könyveztek, nékem is vérzik a szívem! – És ha oly boldogok lehetnétek, mint én óhajtom, megelőznék minden eddig élt halandókat szerencsétekkel.¹⁹

Az ajánlólevél megszólítottjai a barátok, akiknek meghatározó tulajdonságuk, hogy igaz hazafiak és nemes lelkek. A hazafiság Ányos értékrendjében betöltött helyét mutatja, hogy azt a természet első cikkelyének nevezi. Mégsem pusztán a haza ügyéért lelkesülő érdemdús egyénekről van szó a barátok esetében, hanem olyan társaságról, amely rokon szívű egyéneket köt össze, s amelynek a kölcsönös megértés, a mások szenvedésével való együttérzés is lényeges vonása. E társaság tagjai ugyanis „kisírhadják egymás ölén bánatukat, társaik képéről olvashatják azt az édes érzékenységet, melyet szerencséjük gerjeszt szíveikbe”.²⁰ A hazafiak tehát egyúttal altruista hajlamú érző lelkek is.

Az idézetből jól látható, hogy a baráti társaság – abban a formában, ahogy az ajánlólevélben körvonalazódik – az érintkezés módja tekintetében a közvetlen személyes kapcsolaton, az egyének közötti interakción alapul. Ez a társasági forma éppen ezért nem lehet azonos az egész nemzettel, hiszen ilyen érintkezési mód legfeljebb kisebb csoportok létezésének alapjaként funkcionálhat. A barátok esetében olyan szűkebb csoportról van szó, akiket saját jelenük nem méltányol kellőképpen, akiknek fáradozásait és törekvéseit a kortársak zöme nem értékeli. Ez magyarázza azt az ajánlólevél végén megfogalmazódó, a jövőbeni elismerésre vonatkozó vágyképzetet, amely a sírra hullatott könnynek a kor irodalmában elterjedt toposzát mozgósítja. Egy ismert, bár valamivel későbbi példája Csokonai *Dr. Földi sírhalma felett* mondott siratója (1801), ahol az elmúlás utáni elismerés reménye fejlődéselvű történeteszemlélet keretébe illeszkedik, egy leendő jobb kor gondolatából táplálkozik. Ányos esetében viszont korántsem biztos, hogy például az *Egy boldogtalannak panaszai a halavány holdnál* című – később még tárgyalandó – versvígasztalás-motívuma mögött az emberiség fejlődésének képzelete áll-e, hiszen a versek elé szánt prózai bevezetőben csak arról esik szó, hogy a „késő üdőkben, midőn mi már nem leszünk, nőni fognak oly Magyarok, kik rólunk meg fognak emlékezni”.²¹ Az ajánlólevélben megjelenő történetfilozófiai gondolatok sajátos kettősséget mutatnak. Ányos egyrészt azt állítja, hogy a barátságon kívül „az arany századnak végezetével minden egyéb boldogság eltávozott tőlünk”.²² Bár a szövegből nem derül ki egyértelműen, milyen egyéb boldogságról van szó (talán a múltbeli nagy hőstettekhez vonatkozik az utalás), a jelen itt mindenesetre valamiféle hanyatlásként tételeződik. Ugyanakkor épp e hanyatlás nyit teret a barátság kultiválásának, amelynél a gondolatmenet szerint az evilági létben nagyobb boldogság nem képzelhető

19 ÁNYOS Pál, „Higgy, remélj, szeress!”, *Versei, szépprózai írásai és levelei*, kiad. JANKOVICS József, SCHILLER Erzsébet, Veszprém, Vár Ucca Műhely, [2007], 8. Jankovics és Schiller szövegközlésében „melyek szerencséjük gerjeszt” szerepel; a „melyek”-et Császárt követve „melyet”-re javítottam. Vö. ÁNYOS Pál *Versei*, kiad. Császár Elemér, Bp., Franklin, 1907, 216.

20 ÁNYOS, „Higgy...”, *i. m.*, 8.

21 Uo.

22 Uo.

el. Az ajánlólevél figyelemre méltó vonása továbbá, hogy a vallásos vagy az udvari morál eszményétől különböző tartalmi elemeken túl formai tekintetében is új utakon jár, amennyiben igen expresszív, az érzelmeket a szaggatott előadásmóddal is kifejező stílusban íródott.

A társas lét legnagyobb értéként való dicséretét olvashatjuk a *Hérits Vincének Rómában* írt episztolában is (1777):

Természetnek ura, láthatatlan felség,
Kinek töményezik magosság és mélség!
Alkotó kezednek az volt remekműve,
Hogy érzékennyé lett az embernek szíve.
Ebből szivárokodnak ama szent kötések,
Ebből pajtásoknak foly egyesülések,
Ez szüli országok s népek társosságát,
Mert erre építi ki-ki bátorságát.²³

Az idézet a társas lét koncepciója tekintetében két fontos tényezőt is tartalmaz. Egyrészt, hogy a társas hajlandóság az ember alapjellemezője, hiszen Istentől ered, s nem valamifajta emberi belátáson, mérlegelésen alapul. Másrészt, hogy antropológiai tekintetben forrása az érzékenység, tehát a szív, nem pedig az értelem. Az érzékenység Ányos talán legtöbbször használt szava, ezért érdemes itt kitérni jelentésének kérdésére. Bíró Ferenc szerint az érzékenység Ányosnál az ember testi meghatározottságát jelöli, s ilyen értelemben a boldogság alapjaként tételeződik, Szilágyi Márton és Vaderna Gábor szerint viszont Ányosnál általában a külvilág befogadására való képességet jelöli.²⁴ Amennyiben az érzékenység előfordulásait számba vesszük Ányos írásaiban, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy a szó jelentésköre igen tág, s korántsem homogén. Az érzékenység jelentheti egyszerűen az érzékszerveket (*Egy elenyészendő rózsához*), de jelentheti az érzelmeket, az érzelmekre való képességet is. A kontextus függvényében más-más érzelmi aspektus látszik dominánsnak: a meghatottság, a csodálat (*Az „Orvosi oktatások” szerzőjéhez*), a szomorúság (*Érzékenységeim egy kedves atyámfiaának időnek előtte történt halálán; Bessenyeinek, 1779 Szent György havának 25-dik napján*), a szeretet mint baráti indulat (*Virág Benedeknek*), a szeretet mint szerelem vagy erotikus vonzalom (*A megaggott világfiának emlékezete*), az együttérzés, a meghatottság (*Horváth Ádámnak*). Az érzékenység jelenti általában a társias hajlamot is (*Hérits Vincének Rómában*). Érzékenynek minősül Gyöngyösi István szíve (*Gyöngyösi árnyékához, Egy Nimfa dicséri Keményt, Ekho felel rája*), érzékenység forrása Rácz Sámuel orvosi könyve, de érzékeny a szerelmes Kártigám (*Kártigám nevezetes írójához*) és a bánatos Bessenyei is (*Bessenyei Györgynek 1778 november 4.*)²⁵ Az újabb Ányos-szakirodalom állításaival ellentétben te-

23 Uo., 96.

24 SZILÁGYI-VADERNA, i. m., 331.

25 Az érzékeny kifejezés előfordulásait már Bóka László kigyűjtötte Ányos verseiből, megállapítva, hogy „az érzékeny költő nem érzélgős, betegesen sérülékeny, értelemellenes, csak könnyezni tudó költőt jelent, hanem érző és résztvevő poétát, aki nemcsak a bánatra, de az örömről is fogékony.” BÓKA, i. m., 371.

hát az érzékenység igen gyakran, sőt az esetek legnagyobb részében erkölcsi finomságot, az érzelmekre való nyitottságot, érzelmi állapotokat jelent.

Nemcsak az érzékenységeknek, hanem a társas létnek is több jelentésköre fedezhető fel Ányosnál. Jelenti egyrészt a művelődést, a művészeteket, az irodalmat, az anyanyelv ápolását kultiváló emberek baráti társaságát: a társas lét e formájában a magány szomorúságával szemben álló derűs közösségként jelenik meg. Sokban rokon formája a barátság, amely nemcsak a már említett ajánlólevélben minősítették a legfőbb jónak: „Éljünk mi a barátság boldogságával! nem esmértem még ennél tisztább gyönyörűséget” – írja például Bessenyeinek (*Szent György havának 30-dik napján 1779*).²⁶ Ányos itt a magányos bölcselkedést és a szomorúságot állítja szembe a társas lét örömeivel, a barátsággal és a szépségben való elmerüléssel. Az episztola arra is fényt vet, hogy az olvasás kultiválása nem feltétlenül egyezik a barátság eszméjével, hiszen itt „Jung”, azaz a *Night thoughts* szerzőjeként ismert Edward Young olvasása mint a bús lélek elfoglaltsága válik kritika tárgyává. Ugyanezt az ellentétet megtaláljuk egy másik *Bessenyeinek* írt verses levélben is (1779. november 13):

Magán panasztad Junggal életedet,
Midőn setét felhők vonták bé egedet!
De mosolygás festé azonnal képedet,
Mihelyt barátidra szöktetted szívedet.²⁷

De nemcsak az episztolákból idézhetünk példákat. Magányosság és barátság szembeállításán alapul az *Egy fohászkodás*, és a barátságnak a boldogsággal való azonosítása az alap gondolata a *Két jó barátomnak a Bakonyba* című versnek is. Ez utóbbiban számos irodalmi utalást is találunk. Az eszményi társaságot megvalósító barátok olvasmányai közül az *Ágis tragédiája*, a *Kártigám*, a *havasi juhászné*, az *Erkölcsei mesék* és a *Telemachus* kerül említésre olyan művekként, amelyek érzékenységet váltanak ki, azaz amelyekkel együtt lehet sóhajtozni. Nem pusztán az olvasás, az irodalom kultiválásáról van szó, hanem olyan jól körülhatárolható befogadási módozatról, amelyben az irodalmi hősök szerencsétlenségével való együttérzés, az irántuk érzett részvét, a hősök szenvedése vagy szerencsétlen sorsa által kiváltott könnyes meghatottság is helyet kap:

Kovács Győző szerint az érzékeny a következő fő jelentéskörökben fordul elő Ányosnál: jelenti a mai értelemben vett érzékenységet, az érzélgést, az érzőt, az elérzékenyülést, az ellágyulást, fájdalomst, felindulást, örömet és bánatot. Kovács, *i. m.*, 41. Fried István Verseghy prózáját elemezve mutatott rá, hogy az érzékenység jelentése igen sokrétű lehet: „ami a szótári jelentést illeti, eléggé jelentős a szóródás az érzelmek minémiségének tekintetében, hiszen a szívesen-től az érzelmetelin át egészen a résztvevően-ig különféle pózok, testtartások, megszólalási módok jelződnek a szövegkörnyezettől függően”. FRIED István, *Verseghy Ferenc „romános rajzolatai” és történelmi témájú magyarázatai = In memoriam Verseghy Ferenc 6: Emlékkönyv a Szolnokon 2002. szeptember 27-én rendezett Verseghy tudományos ülészak anyagából*, szerk. SZURMAY Ernő, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Verseghy Ferenc Könyvtár, 7–20.

26 ÁNYOS, „Higgy...”, *i. m.*, 119.

27 *Uo.*, 123.

Mely édes multság egy ember szívének,
Midőn rendét látja más történetének,
Kit a balszerencse felvén szárnyára,
Száz sóhajtás után tesz le révpartjára!²⁸

Ez a fajta befogadási mód a 18. század második felének olvasáskultúrájában honosodott meg, párhuzamosan azzal, hogy a morálfilozófia terén azok az elméletek váltak meghatározóvá, amelyek az erkölcs alapjának nem, vagy nem kizárólag az észtekintették, hanem az érzés erkölcsi relevanciáját hangoztatták. A fikcióbeli szerencsétlenségeken való meghatódás ugyanis azért minősülhet pozitívumnak, mert forrása az erkölcs szempontjából alapvetőnek tekintett altruista attitűd és a részvételre való képesség.

A 18. században az erkölcs alapjáról, az ember természetéről, az altruista érzések megítéléséről kifejtett elméletek gyakran összefonódtak a civilizáció és a természeti állapot megítélésének kérdéskörével. Történelemfilozófiai gondolatokat Ányos műveiben is találunk, különösen a Barcsay Ábrahámmal folytatott eszmecserében, amelynek a civilizáció megítélése fontos vitapontja.²⁹ Barcsay egyik 1779-ben írt episztolájában határozott civilizációkritikát fejt ki, a jelen visszásságaival a természet eszményét állítva szembe.³⁰ Válaszában Ányos visszautasítja barátja rousseau-ista álláspontját, s – habár nem tagadja a jelen visszásságait, de – védelmébe veszi a civilizációt (*Barcsay kapitánynak, 21-dik December 1779*). A civilizáció értékét pedig az általános pallérozódáson túl éppen az irodalom, a színház nyújtotta örömeiben fedezi fel (s a színházról szólva itt is megjelenik a szerencsétlen hősök sorsát megkönnyező, velük együtt érző befogadási mód).³¹ Az emberiség történetének hanyatlásként való felfogásától való elhatárolódás fogalmazódik meg egy másik, kevésbé később írt episztolában is (*Barcsay kapitánynak, 5-dik januárius 1780*). A civilizációnak és a természeti állapot szembeállítását itt a társas lét és a magány ellentétéként manifesztálódik, s ennek következtében a társas lét a civilizáció termékeként válik értelmezhetővé:

Ó, kedves barátom, tiszteld végzésünket,
Mely oly szelídségre hozta nemzetünket,
Hogy már nyájasságba éljük napjainkat,
Mulatván lantunkkal szíves barátinkat!³²

A Barcsayval folytatott levelezésben felbukkan Hobbes neve is, aki a *Leviatánban* a természeti állapotban leledző embereket vad, önző, egymásra veszélyes lényekként írta

28 Uo., 124.

29 Ányos és Barcsay kapcsolatáról lásd: EGYED Emese, „tanítványod vagyok”: *Ex voto – Barcsay és Ányos viszonyáról* = „Édes érzékenység”, i. m., 103–114.

30 BARCSAY Ábrahám, *Ányos Pálnak, 1779. december 29*, Vár ucca tizenhét, 1994/2, 33–34.

31 Az Ányos által említett drámai művek azonosításáról, valamint Ányosnak az érzékeny színjátékok iránti érdeklődéséről lásd: DEMETER Júlia, *Ányos Pál és a „célarányos nemzeti játékszín”* = „Édes érzékenység”, i. m., 115–128.

32 ÁNYOS, „Higgy...”, i. m., 131.

le (a *Második értekezést* író Rousseau éppen az ő felfogásával vitatkozva fejtette ki elméletét az ember természetes jóságáról):

Kárhozzátjuk ugyan Hobét törvényében,
Hogy ő, téveledvén elmélkedésében,
Hadakozást lenni vélt természetében,
S nem hágy békességet emberi nemében:³³

Az episztola gondolatmenete szerint a valóság Hobbes tételét látszik alátámasztani, hiszen a történelem véres csaták sora. Ebből a felismerésből azonban Ányos itt semmilyen, az emberi természetre vonatkozó következtetést nem von le. A hobbes-i antropológiának tett engedmény Ányos gondolkodásában nem ellentétes a pallérozódás, a baráti társaság pozitív értékelésével, hiszen 1779. december 21-ei episztolájában éppen azt hangsúlyozza, hogy a civilizációnak a háborús öldöklések dacára vannak értékei. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy felfogása szerint az élet egyes területein (a politikában, a hadakozásban) az emberek úgy viselkednek, mint Hobbes természeti embere: az uralkodó vad indulatai – a tudomány által is támogatva – egész nemzeteket dönthetnek nyomorúságba; az élet más területein viszont a társiaság és a pallérozódás örömei tapasztalhatók meg.

Vannak azonban Ányosnál olyan szöveghelyek, ahol a civilizációval szembeállított aranykor dicséretéről olvashatunk. Az aranykor eszményítése megjelenik a már említett ajánló levélben, de a Barcsaynak 1780. március 3-án, illetve 1782. február 4-én írt episztolában is. Bíró Ferenc megfigyelése szerint az aranykor képzele Ányos számára a hazafias eszmekör szempontjából tett szert jelentőségre, s különösen az 1780 után írt versekben erősödik fel.³⁴ Úgy látja, hogy a haza fogalomköre Ányosnál ellentmondásos módon jelenik meg: egyrészt magában foglalja a jelen dicséretét, másrészt azonban a jelennek az idealizált nemzeti múlt jegyében való elítélését is (és éppen azért nem kínálhat kiutat érzékenység és vallás feloldhatatlan ellentétéből, mert egy újabb ellentmondáshoz vezet).³⁵ Az aranykor azonban nem csak a nemzeti múlttal, a hazafias eszmekörrel összefüggésben kap szerepet Ányosnál. Az *Érzékeny levelekben* a wílandi *Gráciák* egy részletének fordításában és az ehhez fűzött kommentárban jelenik meg a rousseau-i természeti állapot, pontosabban a természeti állapot Rousseau-nak tulajdonított képe. A Wieland-szöveg ironikusan viszonyul ahhoz a felfogáshoz, mely szerint a természeti állapot lenne az aranykor, ugyanakkor elismeri, hogy természeti állapot mégis vonzó, amennyiben mentes a jelen visszasságaitól. Ányos lapidáris kommentárja nyomán azonban nem következtethetünk sem határozott történetfilozófiai álláspontra, sem az emberi természetre, annak jóságára vagy önző, veszélyes voltáról kialakult állásfoglalásra.

Ellentmondásos állásfoglalások a város és a természet megítélésével kapcsolatban is felfedezhetők. A *Barcsay kapitány*nak írt egyik levél (Esztergár, 8-dik September 1777)

33 *Uo.*, 108.

34 BÍRÓ, *A felvilágosodás...*, i. m., 94.

35 BÍRÓ, *A fiatal Bessenyei...*, i. m., 213–217.

a várostól való elvonulást, a magányban, a természetben való alkotást dicséri, s igen részletesen szól a város és az ártatlan vidéki élet közötti különbségről:

Nem ólálkodik itt a tündér semmiség,
Nem rontja az ízlést mulandó édesség,
Mint nagy városoknak gőgös piacokon,
Kiknek hivalkodás sétálgot sáncokon.
Ottan a szív távoz erkölcs ösvényétől,
Puhul az indulat vétkeknek terhétől.³⁶

Az *Egy fohászzkodás* című versben (1772) viszont éppen a város jelenik meg vonzónak a magányossághoz képest:

Ó, kegyes szerencse! hozd el már nyaramat,
Hogy én is elhagyván magánosságamat,
Repülhessek Buda kedves sziklájára,
Ifjú nyájosságim hiv kalibájára.
Ott előbbször versek kegyes istenének
Gyűjtöm temjényemet, s Múzsák seregének,
Azután barátom dobogó szívére
Dőlök boldogságom menedékhelyére.³⁷

Kónyinak írt egyik levelében arra invitálja barátját, hogy térjenek be Diogenész kunyhójába, és onnan szemlélődve vessék meg a világi hívságokat (Komárom, 11-dik September 1779). Máshol viszont Barcsaynak írva arról elmélkedik, hogy a magányos kunyhó-létnél jobb a civilizáció (Buda, 5-dik Januarius 1780). Ezek az ellentmondások természetesen feloldhatók oly módon, hogy az életrajz különböző eseményeivel, Ányos kedélyállapotának, világszemléletének alakulásával hozzuk őket összefüggésbe.³⁸ Jelen összefüggésben azonban ennél fontosabb, hogy a versekből a megszólaló nézetek különbségei ellenére világosan kiolvasható Ányos eszménye, mely legvilágosabban talán a *Két jó barátomnak a Bakonyba* című episztolában fogalmazódik meg. Itt a társakkal a Bakonyban, a természet magányában való tartalmas időtöltés idillje áll a középpontban, a vers alanya ezt eszményíti, illetve hiányolja, minthogy ez az idill számára a jelenben elérhetetlen:

36 ÁNYOS, „Higgy...”, i. m., 97.

37 Uo., 62.

38 Bóka szerint például Diogenész alakjának említése Ányos növekvő családottságáról árulkodik. I. m., 386.

Ti a kies erdők laktok árnyékában,
Hol árva gerlice piheg fájdalmában;
S ahol Diánának kevély haragjából,
Akteonnak szarvak nőttek homlokából,
Ott halljátok fűjni a csendes szeleket,
Kacagjátok meleg házban a teletek,
Melyek, ha felülnek jeges fellegekre,
Fehér fátyolt vonnak epres hegyetekre.
Szép magánosságok lebeg hallgatásban,
Hol a szív érezhet, s gyakran sóhajtásban
Fejezheti magát, mely a kék egekre
Mint villám, úgy röpül s száll kedves szívekre.³⁹

Az eszmény tehát a kis baráti közösség, amely a műveltséget, az irodalmat kultiválja: legjobb, ha ez a természetben van, de lehet Budán is, és levelezésben is megvalósulhat. A magányos elvonulás és a barátság kultusza tehát nem ellentétes magatartási mód, hanem olyan vezérelv, amely által az érzékeny társiasság etikájához kapcsolódik.

A barátságnak egy olyan, az eddig említettnél intenzívebb formája is megjelenik Ányos verseiben, amelynek fő eleme a másik szenvedése iránti részvét képessége. A társas lét e formájáról esik szó például a *Horváth Ádámnak* címzett versben, ahol arról értesülünk, hogy Horváth érzékenységet, azaz részvétét és szeretetét Ányos szerencsétlensége váltja ki. Hasonló értelemben vett érzékenységet találunk egy Bessenyeinek írt episztolában is: „én is sírok keserűségeden, / S így majd két szív vérzik érzékenységeden” (Szent György havának 25-dik napján 1779).⁴⁰ A társas lét e formája rokon az első jelentéskörrel, hiszen itt is erényes, jóérzésű egyének közötti viszonyról van szó; de különbözik is attól, mivel az első esetben olyan valós közösségről van szó, ahova a költő vágyik, itt pedig két rokon lélek kapcsolatáról. A kapcsolat exkluzívabb, s érzelmileg intenzívebb.

A társas lét ez utóbbi változatával találkozhatunk Ányos talán legnevezetesebb versében, az *Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál* (1780) címűben is, ahol egy – konkrétan meg nem nevezett ok miatt – szenvedő, bánat gyötörte lélek panaszait kapjuk. Érdeemes ezt közelebbről szemügyre venni. Bíró Ferenc szerint Ányos gondolkodásának említett kettőssége mutatkozik meg a szóban forgó költeményben is:

a halál órája is csak azért lesz „boldog”, mert véget vet szenvedéseinek, az odaát reménysege szóba sem jön. A sírhoz érkező barát sem gondol erre, ő is csupán a költő „hideg tetemére” önti majd könnyeit, de a vers közepe táján sírjából kilépő „fehér árnyék” is azért „futja őt”, mert a kesergő poéta a hívságokkal azonosulva áll itt és semmi köze a lelkek birodalmához.⁴¹

39 ÁNYOS, „Higgy...”, *i. m.*, 123–124.

40 *Uo.*, 117.

41 BÍRÓ, *A felvilágosodás...*, *i. m.*, 96. Mezei Márta a költeményt a látomás-tematika felől közelíti meg, és a

Az *Egy boldogtalannak panaszait* közelebbről szemügyre véve ez az elemzés aligha állhatja meg a helyét. Egyrészt, mert a vers egyetlen beszélő én megnyilatkozása, ezért a Bíró által feltételezett kétféle perspektíva csak úgy érthető, ha egy versen kívüli külső nézőpontot is feltételezünk, mintegy elválasztva egymástól a fiktív beszélőt és az őt elítélő szerzőt. A külső, szerzői pozíció ilyenfajta konstrukciója meglehetősen önkényes, és a vers szövegére figyelve egyáltalán nem tűnik sem jogosnak, sem szükségszerűnek. A megjelenő túlvilági árny a beszélő feltevése szerint ugyanis azért tűnik el, mert észrevette, hogy a beszélő könnyezik, boldogtalan, s ez az árny számára, miként az élők szemében is, elfogadhatatlan. Az árnynak tehát az élők emberekhez hasonló mentalitást tulajdonít a panaszolkodó beszélő, az élők többségére azt tartva jellemzőnek, hogy szívük nem érez fájdalmat, és érzéketlenek a bús lelkek panaszára iránt – ezért is érzi magát a beszélő számkivetettnek az élők között. A túlvilágba vetett hit elveszésére vonatkozó következtetéseket sem lehet a versből levonni, hiszen ott az áll, hogy a panaszolkodó elképzelése szerint halálakor a szíve elválik a halandó testtől; s maga az árny megjelenése sem idegen a túlvilági lét gondolatától. A halott testének kihüléséből pedig – minthogy ez objektív fizikai tény – semmiféle metafizikai állásfoglalásra nem lehet következtetni, mint Bíró teszi.⁴² A vers központi gondolatának ezért a szomorú, érző szívű beszélő és az érzéketlen emberek ellentéte tekinthető.

Ányosnak a sírásra vonatkozó elképzeléseiről egy másik versében részletesebben is olvashatunk:

Ó, boldog szabadság erdők közepében,
Ahol ki-ki bátran sírhat keservében,
Nem úgy, mint halandó társaink ölében,
Kiknek kegyetlenség lakozik szívében!
Még sírás – ártatlan jele keservünknek,
Kis vigasztalása levert életünknek – ,
Még ez is tilalmas!... mosolygást kívánnak
Látni ajakunkon, mikor kardra háznak.⁴³

Ányos életrajzának kontextusában a versbeli panasz a kolostori élet kényszereire vonatkoztatható;⁴⁴ jelen összefüggésben ennél fontosabb, hogy az idézet világossá teszi a kegyetlen szívek és a bánatos, de érző lelkű beszélő ellentétét. Az *Egy boldogtalannak panaszai...* utolsó versszakában a beszélő sírját megkönnyező, hozzá hasonlóan érző

beszélőnek az árny megítélésére vonatkozó bizonytalanságát emeli ki; úgy véli, az árny értelmezésére tett kísérlet megbontja a vers érzelmi hangulatát, ezért összességében kevésbé sikerült műnek tekinti. MEZEI, *i. m.*, 262–263.

42 BÍRÓ, *A fiatal Bessenyei...*, *i. m.*, 200; UŐ, *A felvilágosodás...*, *i. m.*, 96. Érdemes felidézni még a *Titkos Polyxena* c. vers egy részletét, ahol a megjelenő kísértet a lélek halhatatlanságát hangoztatja „Elfonyasztott mindent a sírnak örvénye, / Egyedül szívemnek maradt meg épsége, / Mert erre nem terjed halál tehetsége!” ÁNYOS, „Higgy...”, *i. m.*, 27.

43 Uő., 58.

44 CSÁSZÁR Elemér, *Előszó = ÁNYOS, Versei, i. m.*, 22–23.

barát együttérzése áll a halál utáni vigaszként.⁴⁵ A testi érzékenységek és a hagyományos morál ellentéte helyett inkább egy újfajta érzésvilág körvonalai sejlenek fel, jól-lehet arra nézve Ányos versei nem szolgálnak biztos támponttal, hogy ez az érzésvilág milyen más erkölcsi koncepcióktól igyekszik önmagát elhatárolni.

A pallérozott, az irodalmat és az érzelmeket kultiváló baráti társaság, illetve az egymás szenvedése iránt részvétellel viszonyuló rokon lelkek közössége mellett a társas kapcsolatok fontos kifejezési formája Ányos verseiben a szerelem.⁴⁶ Ányos költeményei között sok olyan található, amelyekben a szerelem kívánatos állapotként, az ember – különösen a fiatalember – egyik fő örömforrásaként jelenik meg. A szerelem ezekben a versekben elsősorban érzéki örömök forrása, sőt olyan erő, amely az ember ösztöntermészetében gyökerezik. Olyanfajta mélységgel azonban, mint a barátság, nem rendelkezik: a szerelem nem lelki társak közötti intim viszony, s nem erkölcsi vagy szellemi alapokon nyugszik. A szerelem természetesen nemcsak öröm forrása lehet, hanem – amennyiben a külső körülmények, vagy a szeretett személy magatartása miatt akadályba ütközik – fájdalomé is. Ányos egyik utolsó episztolájában olyan álláspont is megfogalmazódik azonban, amely szerint a szerelem okozta szenvedés oka az emberi természet maga. Egy Barcsaynak 1782-ben írt episztolában arról olvashatunk, hogy a szerelem „szemfényvesztő indulat”, mert állandó nyugtalanság forrása (*Barcsay kapitánynak Szent Jakab havának 17-dik napján 1782*). E gondolat részletes kifejtését olvashatjuk – a talán szintén 1782-ben keletkezett *A világi gyönyörűségeknek haszontalan-sága* című prózai írásban.⁴⁷ Az Ányos által itt megfogalmazott tétel szerint az emberi természet alapvonása a nyughatatlanság: az embert szüntelenül újabb és újabb tárgyra irányuló vágyai akadályozzák meg az evilági boldogságban. A szerelem újabb és újabb hódításokra sarkallná az egyént, de a szerzetesi élet sem hozhatja el a nyugalmat, mert az a test tagadásán alapul. A prózai szövegben nyitva marad a kérdés, lehetséges-e egyáltalán tartós boldogság. Ányos más írásait olvasva arra is gondolhatunk, hogy esetleg a nyugtalan és ezért szenvedő emberek együttérző közössége, a résztvevő barátság nyújthat némi vigaszt, s lehet tartós öröm forrása. Az utolsó Barcsay-episztolák, a prózai feljegyzés és a versekhez írt ajánló levél arról tanúskodik, hogy – legalábbis e szövegek megfogalmazásakor – Ányos gondolkodásában a barátság, a kölcsönös megértés és a részvét a szerelemnél, az érzéki örömöknél magasabb rendű boldogságforrás.⁴⁸

45 A halott sírját megkönnyező barát még más Ányos-versben is megtalálható (*Érzékenységeim egy kedves atyámfjának időnek előtte történt halálán*): „Te jössz barátodhoz, / Hogy felszedd könyveit s vigyed kopsoródhoz; / Oda, hol életünk lehullnak jármái, / S megszűnnek sebesült szívünknek jajjai; / Hol hív barátinknak nemes könyveiből / Ciprus nől testünknek hideg tetemiből.” ÁNYOS, „Higgy...” i. m., 51.

46 Ez többnyire férfi és nő intim viszonyaként jelenik meg, bár van olyan vers (az *Érzékeny levelek V.* darabja), amelynek egyes megfogalmazásai homoerotikus vonzalomra való utalásként is érthetők. Lásd erről: CSEHY Zoltán, *Flóra ajándékai: Tűnődések Ányos Pál „Alexis” című eclogájáról* = „Édes érzékenység”, i. m., 169–170.

47 Jankovics József szerint ez a szöveg a kolostori magányban készült számvetés. ÁNYOS, „Higgy...” i. m., 237–238.

48 Ányosnál a szerelemszemantika jellemzője, hogy a szerelem a házasságtól különbözőként tétéleződik, olyan vágyként, amely újabb és újabb tárgyat keres. Hasonló felfogást képvisel például Bessenyei *Galant levelek* című művében Berenisz; e levéregényben Parmenió és Szidalisz kapcsolatában egy olyan

Ányos a társas lét valamennyi említett formájával összefüggésben használja az érzékenység fogalmát. A szerelem esetében többnyire fizikai értelemben vett érzékenységről, a testi, érzéki öröm iránti fogékonyságról, az ilyen örömök utáni vágyról van szó. Emellett azonban az erkölcsi értelemben vett érzékenység is fontos szerepet kap, főként a barátságban megnyilvánuló részvét, de a szerencsétlen szenvedők iránti részvételre is találhatunk példát.⁴⁹ A szemantikai azonosság alapja, hogy az érzékenység mindkét válfaja a racionalitással ellentétesként elgondolt érzés területével van kapcsolatban. Amikor azonban Ányos a társas létet az elérhető legnagyobb értéként említi, nem a szerelemre, tehát nem a fizikai érzékenységre gondol, hanem egyrészt a kulturált emberek derűs társaságára, másrészt a magányos szerencsétlen lelkek egymást vigasztaló közösségére.

A társas lét, a barátság és a kölcsönös megértés Ányosnál megfigyelhető pozitív értékelése a felvilágosodás kori kultúra egyik általános jellemzője. Az eszmény kialakulása szociológiai nézetben a társadalom szerkezetének átalakulásával, az individuum társadalomban elfoglalt helyének megváltozásával hozható összefüggésbe. A társadalom szerkezetének átalakulása Luhmann nyomán mint a rétegzett társadalommodellről a feladatkörök szerint elkülönülő társadalomszerveződési modellre való áttérés jellemezhető. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az individuum önazonossága már nem vezethető le a rétegzett társadalomban elfoglalt helyével, hanem újfajta, az önazonosságot biztosító szemantika kidolgozása szükséges. Az interakciónak a gyengéd érzelmeket, az altruizmust előtérbe helyező modellje ilyen szemantikai újításként fogható fel. A kölcsönös megértésen és gyengéd érzelmeken alapuló interakció az egyének közötti kapcsolat olyan terét jelöli ki, amely elkülönül az aszimmetrikus kommunikáción alapuló társadalmi rendszerektől.⁵⁰

Ányos életviszonyaira ez a szociológiai magyarázat csak igen korlátozottan vonatkoztatható, hiszen a társadalomszerkezet átalakulásáról, a feladatkörök szerint szerveződő modell dominánssá válásáról a korabeli Magyarország esetében nem beszélhetünk, s ilyenfajta változások nyomát költői műveiben sem leljük fel. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a kisvilág altruista, érzékeny közössége Ányosnál is a társas létnek a hagyományos rendi, egyházi keretektől különböző modelljét képviseli. Költészetének egyik fő újdonsága éppen a kölcsönös megértésen alapuló barátság, a megértő társ iránti vágy artikulálása.

Habár írásaiban ez explicit módon nem fogalmazódik meg, Ányos esetében konkrét életrajzi ok – az evilági örömök iránti vágy és a társadalmi elvárások konfliktusa – is meghúzódhat annak a szomorúságnak a hátterében, amely legnagyobb erővel az *Egy boldogtalannak panasza...* című versben jelenik meg. A költészetében megjelenő bánat

alternatív modell is körvonalazódik, amely az érzelmek állandóságán, a kölcsönös megbecsülésen alapul. Ányos szerelemfogalma történeti nézetben még az erkölcsön, kölcsönös megbecsülésen, kölcsönös megértésen alapuló, két egyén lelki kapcsolataként elgondolt érzékeny vagy romantikus koncepció előtti szemantikát tükrözi. A szerelemszemantika történeti változásáról lásd: Niklas LUHMANN, *Szerelem – szenvedély: Az intimitás kódolásáról*, ford. BOGNÁR Virág, Bp., Jóság, 1997.

49 Így a Barcsaynak 1782. máj. 4-én írt episztolában, ahol egyebek mellett a „szegény szerencsen kinos igájára” vetett szánakozó tekintetről esik szó. Vö. BÓKA, *i. m.*, 388–389.

50 *Uo.*, 21–28.

megítélésekor azonban figyelembe kell vennünk azt is, hogy ez a tematika a század végén számos más szerzőnél megjelenik: Dayka Gábor *Titkos bújja*, Csokonai *A tihanyi ekkóhoz* intézett panasza, Kazinczy *Bácsmegyeyje*, Pálóczi Horváth Ádám *Felfedezett titok* című regénye hasonló érzelmi diszpozíciót artikulál. Az életrajz éppen azért nem szolgálhat kizárólagos magyarázatként, mert a titokzatos bánat esetében a korabeli irodalom által az 1770-es években felfedezett és széles körben elterjedő tematikáról van szó; olyan tematikáról, amelynek megjelenése – ha egyes szerzők esetében közvetlenül nem is, de általánosságban mindenképpen – összefüggésben van az említett társadalmi átalakulásokkal és az individuum koncepciójának változásával.

Bíró Ferenc szerint az érzelmes költészet – s így Ányos költészetének az a regisztere, amely az érzelmességgel összefüggésbe hozható – nemcsak szomorúságot tükröz, de az olvasóban is szomorúságot kelt.⁵¹ Ez igen kézenfekvőnek tűnik, könnyen elképzelhető, hogy egyes versek szomorú hangneme átragad az olvasóra – habár az is, hogy az az olvasó, aki nem eleve fogékony a melankolikus hangulatra, nem leli kedvét a szomorú versek olvasásában, s inkább más olvasmányt keres. Az ideális olvasó tehát alighanem maga is képes átérezni azt a hangoltságot, amely Ányos szomorú verseit áthatja, maga is hasonló bánattal küzd. De éppen ezért számára a verseknek más érzelmi hatása is lehet, mint a szomorúság előidézése: *A boldogtalannak panaszai...* nemcsak szomorúságot kelthet, hanem vigasztaló is lehet, amennyiben az olvasó a vers beszélőjében olyan rokon lelket fedez fel, aki hozzá hasonlóan magányos, és őt megértő érzékeny társ után vágyakozik.

A szerencsétlenül járt egyént vigasztaló, megértő, rokon lelkű barát alakjára Ányos verseiben is találunk példát, így az utolsó *Barcsaynak* írt episztolát (Elefánt, Szent Mihály havának 2-dik napján 1782). A szerencsétlenség okozta bánat felidézése során a vers szerzője kifejti, hogy számára az elérhetetlen Cloérol való álmodás egyszerre fájdalmas és vigasztaló, azaz a kínok is jelenthetnek „titkos örömeket”.⁵² Vigasztalóként azonban egyrészt a barát jelenik meg, másrészt a nemzeti múltban való megmerítkezés, mely – miként a Cloéra vonatkozó álom – egyszerre válthat ki szomorúságot, fájdalmat

51 BÍRÓ, *A felvilágosodás...*, i. m., 424.

52 Császár Elemér szerint Cloe versbeli szerepének megértéséhez szükséges felidézni azt a Barcsay-levelet, amelyre Ányos episztolája válaszol. Császár szerint Barcsay levelében nem egy konkrét nőről, hanem általában a szerelmi költészetéről esik szó (Ányos azonban félreértette ezt, ezért nem találja Cloét). *I. m.*, 125. Császárt bírálva már Alszeghy Zsolt rámutatott arra, hogy Ányos nem értette félre Barcsayt, csupán folytatta az irodalmi játékot. *I. m.*, 179. Császár és Alszeghy polémiájának fő tárgya az volt, vajon következtethetünk-e a versekből a valós Ányos szerelmi életére. Ennél itt fontosabb az, hogy a *Barcsay kapitánynak* címzett 1782. júl. 17-én írt episztolában a szöke Kloé alakja egy utópikus szerelmi együttlétet jelez: a levél gondolatmenete szerint a szerelem a valóságban nem lehet állandó, s így szenvedés forrása. E belátásból fakad a vágy egy olyan „áldott helyetske” vagy „szegletetske” után, „hol fájdalom nélkül volnánk szerelmesek”. Ilyen idilli állapot azonban a valóságban – az emberi vágy természetéből kifolyólag – nem létezik, a szept. 2-án kelt, Barcsaynak címzett episztola beszélője ezért sem találhatja sehol Cloéját. Kloé/Cloé ezekben a verses levelekben csak az álomban, a képzeletben, feltételes módban létező eszmény s ennek a beszélő tudatában van. (Az álom és a valóság közötti lebegés, az álomképek elérhetetlenségének tudata tekintetében itt hasonlóságot fedezhetünk fel Hölty szerelmi költészetével, például *An ein Ideal* c. versével.)

és örömet. A vigasztalás ezen változatáról a prózai kommentárban is olvashatunk: „Az ilyen mulatságai a szívnek és elmének, amely mértékben szomorítanak, szinte abba gyönyörködtetnének is; az észről rövid utat tanál a vigasztalás a szívre.”⁵³ Jól látható, hogy a nemzeti múlt felidézése esetében kevert érzésről van szó; de kevert érzés az a vigasz is, amely a hasonló lelkiállapotú szenvedőkkel való együttérzésből meríthető.

3.

Olyan verseket, amelyek esetében feltételezhető az említetthez hasonló érzelmi hatás kialakulása, a következő költőgeneráció körében Dayka Gábor és Csokonai Vitéz Mihály költeményei között is találhatunk. Ányos bánatot artikuláló verseit az irodalomtörténet gyakran párba állítja Dayka Gábor hasonló tematikájú verseivel, melyekben szintén életrajzi konkrétumokkal alá nem támasztott, de igen intenzív szorongás, bánat jelenik meg. Ilyen mindenekelőtt a *Titkos bú*, de az *Egy rettenetes éjszaka* is. Ez utóbbi vers kezdetben a fenséges retorikáját és toposzait idézi, de a befejezés más irányt vesz: a vers nem megnyugvással, az értelemnek a félelmen való felülemelkedésével zárul, hanem azzal, hogy a beszélő halálvágyának ad hangot. Így végső soron az *Egy boldogtalannak panaszai...*-hoz, illetve a *Titkos bú*hoz hasonlóan egyoldalúan negatív érzelmi állapot fogalmazódik meg a versben, melynek érzelmi hatása is hasonló lehet az említett melankolikus versekéhez. Dayka költészetének érdekes jellemzője, hogy míg egyes verseket hangulatilag a szélsőséges melankólia ural, más versekben ennek nincs nyoma, sőt kimondottan ellenkező érzelmek jelennek meg. Bíró Ferenc szerint e kettősség magyarázata, hogy Daykánál az evilági örömökre való fogékonyság az emiatt érzett büntudattal jár együtt, s ez a büntudat a melankólia forrása. Az, hogy az egyes versek, illetve a költő életrajza között milyen kapcsolat van, erősen kérdéses.⁵⁴ Egyáltalán nem biztos, hogy Dayka világhoz való viszonya azonosítható a melankolikus attitűddel, s hogy más verseit is ennek fényében kell szemlélnünk. (Hiszen a *Werther* is csak egy momentum Goethe pályáján, más műveiben másfajta megoldásokkal kísérletezett az első regényében felvetett problémák tekintetében.) Érdekes ezzel összefüggésben, hogy Dayka versei között a társiasság kérdésköréhez való nagyon eltérő viszonyulásmódokra találhatunk példát. *Az én örömeim* határozott állásfoglalás az altruizmus, a közjóért való fáradozás és az együttérzés mellett.⁵⁵ Van azonban Daykának olyan verse is, amelyben az altruista magatartás ironia tárgya. A *Rege* című költeményben egy érzékeny mű olvasója megkíméli egy darázs életét, az azonban hálátlan módon megcsípi: az altruista magatartás nem bizonyul a világhoz való megfelelő viszonyulási módnak. A társiasság tekintetében tehát nem egy homogén álláspont jelenik meg a versekben, hanem a kérdéskör különböző aspektusai fogalmazódnak meg egy-egy szövegben.

53 ÁNYOS, „Higgy...”, i. m., 149.

54 Összefoglalóan lásd Balogh Piroska áttekintését a szakirodalomról a kritikai kiadásban: DAYKA Gábor *Összes művei*, kiad. BALOGH Piroska, BÓDI Katalin, SZÉP Beáta, TASI Réka, Bp., Universitas, 2009 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 10), 142–143.

55 *Uo.*, 142–143.

Csokonai művei között szintén találunk olyat, amely az először Ányosnál megjelenő tematikus és poétikai mintázattal mutat rokonságot. Szauder József megfigyelése szerint Csokonai *A vidám természetű poétában* Ányost is megtagadja, amikor verse „második szakaszának második felében (ciprus, árnyék, hold, sír, szél, bágyadság) *Az egy boldogtalan panaszai*... második és harmadik strófájából csinál pastiche-t”.⁵⁶ Ez a „megtagadás” azonban inkább csak bizonyos tematikus elemekre korlátozódik, és semmiképpen nem zárja ki, hogy az érzelmi hatás jellege szempontjából hasonlóság álljon fenn más Csokonai-versek (*A tihanyi ekhóhoz*; *Dr. Földi sírhalma felett*) és Ányos költeménye között.⁵⁷ További érdekes párhuzam, hogy Ányos – miként *A vidám természetű poéta* – Bessenyeinek írt episztoláiban maga is elutasítja Youngot, mert az a szomorú kedélynek kedvez.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy történeti szempontból Ányos költészete nemcsak azért tarthat számot különös érdeklődésre, mert elsőként tematizálja a társiaság vágyát, a megértő barát iránti vágyat, s a magányos egyén e vágyak meg hiúsulásából eredő szorongását, hanem azért is, mert az ezzel a tematikával összefüggő szomorúságot olyan újfajta, érzelmi hatáson alapuló poétika keretében jeleníti meg, amely később más költők munkásságában is nagy jelentőségre tett szert. Az érzékenység meghatározásának kérdéséhez visszatérve: a társas lét megjelenési formáira vonatkozó megfigyelések e téren is kamatoztathatók lehetnek. Jelen tanulmány nem tekintette céljának, hogy részletesen taglalja az érzékenység vagy szentimentalizmus különböző irodalomtörténeti konstrukcióit, s lánzsát törjön egyik vagy másik irodalomtörténeti meghatározása mellett. Ez egyetlen szerző verseinek alapján amúgy is aligha lenne lehetséges. Azt azonban szükségesnek látszik itt megjegyezni, hogy az érzékenységre vonatkozó újabb nemzetközi (angol, német) szakirodalomban a társiaság kérdésköre rendre fontos szerepet kap. Sokan úgy látják, hogy az érzékenység mint irodalom- és kultúrtörténeti jelenség lényege tulajdonképpen az altruista késztetéseken alapuló szociáletika, mely megnyilvánulhat az eszményt pozitív módon megfogalmazó idilli ábrázolásmódban, de negatív módon, az eszmény bukását panaszoló művekben is.⁵⁸ Egy, az angol költészet történetét tárgyaló újabb tanulmány szerint az érzékeny líra legfőbb jellemzője, hogy háttérben mindig fellelhetők az altruista eszményekkel összefüggő társadalmi igények, még azokban a versekben is, melyek látszólag csak az egyén szenvedését tematizálják.⁵⁹ Ezt figyelembe véve az Ányos-költészet érzékeny voltának központi elemét lehetséges lenne a társas lét iránti vágyban azonosítani.

56 SZAUDER József, „Az estve” és „Az álom”: *Felvilágosodás és klasszicizmus*, Bp., Szépirodalmi, 1970, 276 (47. lábjegyzet).

57 Csokonairól lásd: LACZHÁZI Gyula, *Társiaság és együttérzés a felvilágosodás magyar irodalmában*, Bp., Ráció, 2014, 182–204.

58 Vö. Friedrich VOLLHARDT, *Selbstliebe und Geselligkeit: Untersuchungen zum Verhältnis von naturrechtlichem Denken und moraldidaktischer Literatur im 17. und 18. Jahrhundert*, Tübingen, Niemeyer, 2001, 9; Susan MANNING, *Sensibility = The Cambridge Companion to English Literature 1740–1830*, ed. Thomas KEYMER, John MEE, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, 80–99, itt: 83; valamint Frank BAASNER, *Der Begriff der 'sensibilität' im 18. Jahrhundert: Aufstieg und Niedergang eines Ideals*, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag, 1988.

59 Patricia MEYER SPACKS, *The Poetry of Sensibility = The Cambridge Companion to Eighteenth-Century Poetry*, ed. John SITTER, Cambridge University Press, 2001, 249–269, különösen: 250.